

МІСЦЕВЕ САМОВРЯДУВАННЯ

УДК: 351:338.2

Дослідження основних підходів до забезпечення сталого розвитку сільських територій в Україні

RESEARCH OF MAIN APPROACHES TO ENSURING SUSTAINABLE DEVELOPMENT OF RURAL AREAS IN UKRAINE

ЖУК Вікторія – кандидат наук з державно-го управління, старший викладач кафедри індустрії гостинності та сталого розвитку, Таврійський національний університет імені В. І. Вернадського, вул. Джона Маккейна, 33, м. Київ, 01042, Україна

ZHUK Viktoriia – PhD in Public Administration, Senior Lecturer Department of Hospitality Industry and Sustainable Development, V. I. Vernadsky Taurida National University, 33 John McCain Str., 01042, Kyiv, Ukraine

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3284-959X>

DOI:

Анотація. Впродовж останніх років розвиток сільських територій України характеризується крайньою нестабільністю, зумовленою низкою соціально-економічних проблем. Сучасні реалії призвели до кризового стану у сільській місцевості, зниження життєвого рівня сільського населення, посилення урбанізації, падіння престижності сільськогосподарської праці та відтоку кадрів. Однією з головних цілей державної політики і пріоритетом першого рівня має стати формування моделі сталого та ефективного розвитку сільських територій. Сучасні сільські території стикаються з пошуком нової ідейної бази, концептуальні положення якої дозволяли б, використовуючи внутрішні ресурси місцевості, диверсифікувати економіку й покращити якісні параметри функціонування муніципальних утворень сільського типу. У зв'язку з цим пошук, обґрунтування й активізація суміжних до сільського господарства видів економічної діяльності може розглядатися як своєрідний «драйвер» їхнього сталого розвитку. Поточна політична, економічна і соціальна ситуації наклали свій відбиток на характер, особливості та стійкість розвитку сільських територій, що характеризує актуальність дослідження у цьому напрямі. Метою дослідження є обґрунтування пріоритетного підходу до забезпечення сталого розвитку сільських територій в Україні. У дослідженні використано такі методи дослідження, як порівняльний, монографічний та абстрактно-логічний. У результаті проведеної роботи досліджено теоретичні основи і понятійний апарат категорії «економічне зростання», концептуальну основу категорії «розвиток». З метою уточнення підходу до виявлення й оцінки критеріїв розвитку визначено відмінні характеристики (особливості, ознаки) цього процесу. Застосування концептуального підходу у дослідженні комплексу заходів щодо розробки платформи сталого розвитку уможливило визначення критеріїв та ознак цього процесу. Відповідно до оцінки різних трактувань визначення стійкого (сталого) розвитку сільських територій, було визначено три основні підходи його забезпечення: системний, процесний, ситуаційний. Запропоновано використовувати третій підхід – ситуаційний – в управлінні територіями для досягнення сталого розвитку. У межах ситуаційного підходу процес управління територіями має враховувати специфічні прийоми в управлінні для досягнення економічного зростання сільської території. Конкретний набір обставин і поставлена стратегічна мета сільської території мають впливати на формування управлінських рішень органів місцевого самоврядування залежно від актуальної ситуації. Ситуаційний підхід в управлінні розвитком сільських територій доповнює перші два підходи і дозволяє ухвалювати рішення, що забезпечують найкраще досягнення цільових показників розвитку.

Ключові слова: підхід, сільська територія, сталий розвиток.

Summary. In recent years, the development of rural areas of Ukraine is characterized by extreme instability due to a number of socio-economic problems. Modern realities have led to a crisis in rural areas, lower living standards of the rural population, increased urbanization, falling prestige of agricultural work and the outflow of personnel. In this regard, one of the main goals of public policy and a priority of the first level should be the formation of a model of sustainable and efficient development of rural areas. Modern rural areas are facing the search for a new ideological base, the conceptual provisions of which would allow, using the internal resources of the area, to diversify the economy and improve the quality parameters of the functioning of rural municipalities. In this regard,

the search, justification and intensification of agricultural-related economic activities can be considered as a kind of «driver» of their sustainable development. The current political, economic and social situation has left its mark on the nature, features and sustainability of rural development, which characterizes the relevance of research in this area. The purpose of the study is to substantiate the priority approach to sustainable development of rural areas in Ukraine. The study used such research methods as comparative, monographic and abstract-logical. As a result of this work, the theoretical foundations and conceptual apparatus of the category «economic growth», the conceptual basis of the category «development» were studied. In order to clarify the approach to the identification and evaluation of development criteria, the distinctive characteristics (features, characteristics) of this process are identified. The application of a conceptual approach to the study of a set of measures for the development of a platform for sustainable development made it possible to determine the criteria and features of this process. As a result of the assessment of different interpretations of the definition of sustainable (sustainable) development of rural areas, three main approaches to its provision were identified: systemic, procedural, situational. It is proposed to use the third approach – situational in the management of territories to achieve sustainable development. Within the situational approach, the process of territorial management should take into account specific management techniques to achieve economic growth in rural areas. The specific set of circumstances and the set strategic goal of the rural area should shape the management decisions of local governments, depending on the situation. The situational approach to rural development management complements the first two approaches and allows decisions to be made that ensure the best achievement of development targets.

Key words: approach, rural area, sustainable development.

Вступ. Впродовж останніх років розвиток сільських територій України характеризується крайньою нестабільністю, зумовленою низкою соціально-економічних проблем. Сучасні реалії призвели до кризового стану у сільській місцевості, зниження життєвого рівня сільського населення, посилення урбанізації, падіння престижності сільськогосподарської праці та відтоку кадрів.

Однією з головних цілей державної політики і пріоритетом першого рівня має стати формування моделі сталого та ефективного розвитку сільських територій. Сучасні сільські території стикаються з пошуком нової ідейної бази, концептуальні положення якої дозволяли б, використовуючи внутрішні ресурси місцевості, диверсифікувати економіку й покращити якісні параметри функціонування муніципальних утворень сільського типу. У зв'язку з цим пошук, обґрунтування й активізація суміжних до сільського господарства видів економічної діяльності може розглядатися як своєрідний «драйвер» їхнього сталого розвитку. Поточна політична, економічна і соціальна ситуації наклали свій відбиток на характер, особливості та стійкість розвитку сільських територій, що характеризує актуальність дослідження у цьому напрямі.

Аналіз останніх досліджень. Значний внесок у дослідження проблем розвитку сільських територій, теоретичних засад розвитку, напрямів державної політики у цьому питанні зробили такі вчені, як Д. Кітчин, Д. Жугляр, С. Коваль, М. Кондратьєв, В. Меньшикова, А. Урсул, Й. Шумпетер та інші. Разом із тим, незважаючи на помітну активізацію останніми роками досліджень різноманітних проблем сільських територій, питання розробки інструментарію ефективного формування напрямів розвитку залишаються недостатньо опрацьованими і потребують подальших наукових розробок.

Мета статті. Метою дослідження є обґрунтування пріоритетного підходу до забезпечення сталого розвитку сільських територій в Україні.

Виклад основного матеріалу. Досліджуючи рівень розвитку сільських територій, слід зазначити, що понятійно-категоріальний апарат цього розділу науки

перебуває на стадії формування, а отже, вимагає наукового доопрацювання.

Теоретичні основи і понятійний апарат категорії «економічне зростання» були закладені Й. Шумпетером на початку ХХ ст. У науковій роботі «Теорія економічного розвитку» автор уперше проаналізував різницю між економічним зростанням та економічним розвитком [6].

Якщо економічне зростання представлене кількісними змінами у збільшенні виробництва і споживання будь-якого продукту, то іманентною властивістю економічного розвитку є його інноваційність – якісні зміни. Принципові відмінності між економічним розвитком та економічним зростанням, описані Й. Шумпетером, можна розподілити за трьома напрямками:

– процеси не завжди можуть відбуватися одночасно: факт розвитку без зростання спостерігатиметься тоді, коли створюються передумови для нього;

– процесом розвитку будуть перетворення структурного характеру, інноваційна діяльність, винаходи, що не породжують безпосереднього економічного зростання;

– в умовах, за яких розвиток може мати негативний, низхідний характер, відбувається процес втрати властивостей, зниження якостей товару та послуг.

Значний внесок у процес осмислення економічного розвитку та зростання зробив лауреат Нобелівської премії американський економіст С. Коваль, який розглядав розвиток як процес, при якому довгострокові темпи зростання виробництва стійко перевищують темпи зростання населення. Економічне зростання, на думку вченого, є процесом довгострокового збільшення виробничої спроможності країни, що базується на технічному прогресі, інструментальній та ідеологічній пристосованості. Таким чином, економічне зростання здатне забезпечити населення зростаючим різноманіттям матеріальних благ.

Концептуальна основа терміну «розвиток» полягає в тому, що саме поняття розвитку співвідноситься з поняттям зростання як зміст та форма, про що йшлося

вище. У межах цієї концепції зростання слід розглядати як одну з форм прояву розвитку. Іншою формою прояву розвитку є зміна структури системи. Іманентною характеристикою процесу розвитку є його нерівномірність, що у науковій літературі визначається як закон нерівномірності розвитку. Отже, необхідно враховувати двоякий характер нерівномірності розвитку – як частин цілого і як системи загалом.

З метою уточнення підходу до виявлення та оцінки критеріїв розвитку необхідно визначити відмінні характеристики (особливості, ознаки) цього процесу.

1. Зміна структури та зростання як форми прояву розвитку.

Розвиток, з одного боку, і навіть зростання і структурні зміни, з іншого боку, співвідносяться між собою за формою та змістом. Зміна структури – це внутрішні, а кількісне зростання – зовнішні форми прояву процесу розвитку. При цьому слід зазначити, що факт зростання не постає як самостійний ізольований процес, а є результатом якісних змін системи. Таким чином, розвиток має дві форми реалізації:

- зміна структури;
- зміна зовнішніх кількісних параметрів.

Процес розвитку системи як цілого виявляється у зростанні цього цілого, у структурних змінах, що відбуваються всередині цього цілого, а також у нерівномірності зростання як самого цілого, так і його частин. Зважаючи на це, зміну структури слід вважати внутрішнім параметром розвитку, а зростання стає зовнішнім показником розвитку системи. Слід зазначити, що термін «зростання» має розглядатися як «доповнення» чи менш значуще поняття супроти загального розвитку. Як індикатор розвитку, зростання відображає ознаки розвитку системи.

Структурні зміни (внутрішній зміст системи) неможливі без зовнішніх змін кількісних параметрів системи. У свою чергу, зміна зовнішніх кількісних параметрів дозволяє зробити висновки про якісні зміни в системі. Отже, розвиток буде не лише процесом зміни структури, а й способом функціонування системи як у цілому, так й у вигляді окремих частин цілого. Необхідно відзначити наявність двох видів нерівномірності: розвитку навколишнього середовища та розвитку частин цілого.

2. Нерівномірний характер розвитку.

Ця особливість спостерігається практично завжди, коли аналізується процес розвитку, зокрема, й соціально-економічні перетворення у суспільстві.

3. Коливальний характер розвитку.

Ця характеристика обумовлена, передусім, циклічністю і хвилеподібністю економічних процесів, на що вказували Д. Жугляр [4], Д. Кітчин [5] та інші вчені. Це, у свою чергу, десинхронізує процес розвитку навколишнього середовища й адаптаційні процеси, що відбуваються у системі та є джерелом виникнення коливань у ній. Переважна більшість процесів в економіці за своєю суттю є коливальними системами, що мають хвилеподібний характер.

4. Адаптаційний характер розвитку.

Проходячи через процес розвитку, кожна система має стадію адаптації до мінливого навколишнього

середовища шляхом зміни форм. У прикладному аспекті це зміна структури системи і навіть формування здатності системи виконувати певний функціонал. Адаптаційні процеси існують, як правило, у двох формах: зміна структури та зміна функціоналу системи.

Результатом адаптації системи до змінних внутрішніх і зовнішніх факторів є її перебудова характеру процесів, як таких, що здатні забезпечити отримання результативних показників. Такі процеси характеризують рівень розвитку системи, а їх значення будуть, як мінімум, не меншими порівняно зі відповідними значеннями до початку змін.

Застосування такого концептуального підходу стосовно дослідження комплексу заходів щодо розробки платформи сталого розвитку дає можливість визначення критеріїв та ознак цього процесу, а саме:

1. Позитивна динаміка синтетичних (макроекономічних) показників, що характеризують результати функціонування сільської економіки за певний період.

2. Наявність структурних змін усередині економіки.

3. Чітко ідентифікована нерівномірність зміни основних показників, що характеризують стан системи.

4. Волатильність результативних синтетичних показників, які характеризують стан сільських територій.

5. Можливість ідентифікації адаптації елементів та структурних одиниць сільської території до змінних умов внутрішнього і зовнішнього середовища.

Отже, можна дійти невтішного висновку: більшість авторів розглядає економічне зростання як процес чи інструмент здійснення господарського розвитку, за змістом вужчий за економічний розвиток. Поняття «розвиток» є якісною характеристикою, означає динамічні процеси, які відбуваються у системі в цілому і зумовлюють перехід від одного якісного стану системи до іншого. Більшість підходів, що склалися в оцінці науково-технічного прогресу, характеризують категорію «розвиток» з позиції здійснення наповнення, що виявляється у формі збільшення, розширення, і в результаті це призводить до переходу системи на високий якісний рівень.

Далі необхідно визначити ознаки, відмінні характеристики та параметри поняття «стійкий розвиток», вивчити підходи до осмислення цієї категорії, а також уточнити термін з урахуванням особливостей функціонування економіки сільських територій.

У класичному підході до визначення «стійкого розвитку» закладено ідею статичної рівноваги, що суперечить основному принципу, розглянутому нами раніше та базовому для концепції розвитку, – принципу нерівномірності й асинхронності розвитку. У понятті «стійкий розвиток» заперечується коливальний характер розвитку економічної системи, що призводить до конфлікту з принципом гомеостазу (динамічної рівноваги). Поняття «економічний розвиток» описує процес пошуку динамічної рівноваги, таким чином, саме коливальний характер надає стійкості процесу розвитку. Спочатку термін «Концепція сталого розвитку» сформувався як результат осмислення суспільством проблем природоохоронного, економічного і соціального характеру, що впливають на стан природного середовища. Сама ідея гармонізації взаємодії суспільства та

природи стала важливою основою концепції ноосфери, висунутої вченим В. Вернадським, який обґрунтував об'єктивну необхідність сталого розвитку.

Широке поширення термін «сталий розвиток» набув у 1987 році з моменту публікації доповіді Всесвітньої комісії ООН з навколишнього середовища та розвитку «Наше спільне майбутнє» (довідь Г. Х Брундтланд).

«Стійкий розвиток» було документально визначено як розвиток, згідно з концепцією якого сучасники задовольняють свої потреби, не позбавляючи наступні покоління можливості задовольняти власні потреби. Запропоноване комісією Брундтланд трактування сталого розвитку більшою мірою відображало стратегічну мету, ніж вказувало конкретний шлях для практичних дій.

Формальність визначення сприяла тому, що надалі багато авторів запропонували безліч альтернативних варіантів визначення цього терміну, зручних у практичній діяльності, що враховували б основні особливості категорії [3]. Особливість же самої категорії «стійкий розвиток» полягає у тому, що вона має велику кількість трактувань, які диференціюються залежно від сфери застосування цього поняття.

Уперше термін «стійкий розвиток» був використаний 1972 р. у Стокгольмі на Першій Всесвітній Конференції з навколишнього середовища. Згодом цей термін застосували під час проведення наступної конференції ООН, що відбулася 1992 р. у Ріо-де-Жанейро, як назву нової концепції розвитку людства. Термін мав глобальний характер. Концепція сталого розвитку полягала у зміні сучасної цивілізації заради подолання екологічних проблем, які можуть мати незворотні наслідки планетарного масштабу. До таких загроз була віднесена екологічна небезпека, яка мала теоретично обґрунтований характер, усвідомлювалася і розумілася вузьким колом вчених та політиків. Другою глобальною загрозою сучасної цивілізації було визначено загрозу перенаселення, яка сприяла нераціональному використанню невідновлюваних природних ресурсів і забрудненню довкілля [7].

Для філософського сприйняття поняття «розвиток» слід навести його трактування, використане групою експертів ООН у 1963 р., які займалися дослідженням процесів розвитку співтовариств. На думку експертів, розвиток – це об'єднання діяльності населення та органів влади з метою підвищення соціальних, економічних, культурних умов життя спільноти. При цьому забезпечується підвищення рівня життя спільноти та її інтеграція у життєву систему нації і держави. Досягаючи певних рівнів розвитку, спільнота робить внесок у національний розвиток. Комплексно цей процес складається з двох важливих елементів:

– забезпечення підвищення рівня життя населення шляхом стимулювання та ініціювання спільноти брати участь у цьому процесі;

– забезпечення економічних, технічних, політичних та інших умов, що сприяють розвитку приватної ініціативи, взаємодопомозі і зростанню ефективності діяльності.

Ефективність такого процесу можлива в результаті реалізації різних програм, які охоплюють різні види та сфери діяльності людей.

Отже, філософське сприйняття поняття «розвиток», застосовне до спільноти, полягає в ідеї надання практичної допомоги людям у результаті переходу зі стану об'єктів впливу у стан суб'єктів дії, при цьому спільнота не тільки реагує на зміни середовища і різні ситуації, але й активно діє у нових умовах.

На Стамбульській конференції з розвитку міст у 1996 р. поняття «стійкого розвитку людських поселень» трактується як стимулювання місцевого економічного розвитку, що забезпечується постійним нарощуванням економічного потенціалу поселення, збільшенням зайнятості в економіці шляхом створення нових робочих місць, регулюванням процесів народжуваності та смертності, контролем міграції населення, створенням інфраструктури і розвитком бізнесу, забезпеченням здорової конкуренції тощо. Іншим важливим елементом у забезпеченні сталого розвитку сільських поселень є землекористування, спрямоване на запобігання деградації навколишнього середовища, проведення оцінки соціального впливу на територію, а також забезпечення нормальних умов проживання людей [1].

Підсумовуючи, можна сказати, що у сучасній науці термін «стійкий розвиток», згідно різних джерел, має від 50 до 100 трактувань. Наявність різноманіття думок у трактуванні цього терміну пояснюється складністю розвитку різних аспектів суспільства: екологічних, економічних, соціальних. Термін «стійкий розвиток» має різне тлумачення у наукових, політичних і підприємницьких верствах суспільства, що доводить складність цього поняття.

Стійкий розвиток розуміється як модель руху вперед, при реалізації якої забезпечується повне задоволення поточних життєвих потреб людей. Не можна не погодитися з думкою, що термін «стійкий розвиток» відображає ідею, яка описується загалом, але не визначається точними кількісними категоріями. Слід наголосити, що поняття «стійкий розвиток» не позбавлене наукового та практичного сенсу, тому воно створює можливості різних трактувань залежно від сфери діяльності [8].

Вивчення різних визначень поняття «стійкий розвиток» дає право вважати, що головним завданням цього процесу є задоволення людських потреб. Стійкий розвиток території спрямований на задоволення найважливіших життєвих потреб населення та надання жителям можливостей системного покращення побутових і соціальних умов. Більшість дослідників пов'язують процес сталого розвитку з постійним економічним зростанням, та й у самій концепції сталого розвитку немає жодного слова про необхідність скорочення масштабів матеріального виробництва і споживання [2].

Висновки. Оцінюючи різні трактування визначення стійкого розвитку сільських територій, нами було визначено три основні підходи до забезпечення сталого розвитку: процесний, системний, ситуаційний.

У процесному підході визначаються цільові орієнтири розвитку сільських територій, спрямовані на зростання обсягів виробництва сільськогосподарської сировини і продовольства, підвищення рентабельності сільськогосподарського виробництва, збільшення

рівня зайнятості серед мешканців сільської місцевості, підвищення рівня життя, забезпечення раціонального використання земель тощо. Такий підхід до сталого розвитку є найпоширенішим.

У процесного підходу до забезпечення й оцінки сталого розвитку сільських територій є недоліки. Авторами не враховуються специфіка і неоднорідність розвитку сільських територій та не відображаються механізми впливу на процес з боку державних органів влади. Слід зазначити, що завдяки досягненню цільових орієнтирів процес сталого розвитку може бути керованим.

Другий підхід у забезпеченні сталого розвитку сільських територій – системний. У системному підході, як і в процесному, сталий розвиток сільських територій розглядається як процес змін соціальної, економічної та екологічної сфер життєдіяльності сільського населення. У системному підході використовуються механізми процесу розвитку сільських територій, які реалізуються за допомогою фінансової та інвестиційної стратегії і завдяки діяльності органів місцевого самоврядування.

У такому підході системно описується сукупність взаємозалежних і взаємодіючих компонентів, що забезпечують стійкий розвиток сільських територій. Системний підхід забезпечення сталого розвитку має недоліки. Він не враховує, що для соціально-економічного розвитку сільських територій, які мають різний рівень розвитку своїх систем та інститутів, слід застосовувати специфічні прийоми для забезпечення сталого розвитку.

Нами пропонується використовувати третій підхід – ситуаційний – в управлінні територіями для досягнення сталого розвитку. У межах ситуаційного підходу процес управління територіями має враховувати специфічні прийоми в управлінні для досягнення економічного зростання сільської території.

Конкретний набір обставин і поставлена стратегічна мета сільської території мають впливати на формування управлінських рішень органів місцевого самоврядування, залежно від актуальної ситуації.

Ситуаційний підхід в управлінні розвитком сільських територій доповнює перші два підходи і дозволяє ухвалювати рішення, що забезпечують найкраще досягнення цільових показників розвитку.

Список використаних джерел

1. Стамбульська декларація з населених пунктів. 1996. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_508#Text (дата звернення : 19.12.2021).
2. Ailenei, D., Mosora, L.-C. Economics of Sustainable Development. Competitiveness and Economic Growth. *Theoretical and Applied Economics*. Vol. XVIII (2011), № 2 (555), P. 5-12.
3. Brundtland Commission. URL : <https://idl-bnc-idrc.dspacedirect.org/handle/10625/53401> (дата звернення : 19.12.2021).
4. Juglar, C. Des Crises commerciales et leurre tour periodique en France, en Angleterre, et aux Etats-Unis. Paris, 1862. 276 p.
5. Kitchin, J. Cycles and Trends in Economic Factors. In *Review of Economics and Statistics*. London, 1923. 116 p.
6. Shumpeter, J. A. The theory of economic development. New Jersey : Transaction Publishers, 1983. 181 p.
7. United Nations Conference on Sustainable Development, Rio+20. 2012. URL : <https://sustainabledevelopment.un.org/rio20> (дата звернення : 19.12.2021).
8. World Conservation Strategy. 1980. URL : <https://portals.iucn.org/library/efiles/documents/wcs-004.pdf> (дата звернення : 19.12.2021).

References

1. Stambulska deklaratsiya z naselenykh punktiv [Istanbul Declaration on Settlements]. (1996). URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_508#Text (accessed : 19.12.2021) [in Ukrainian].
2. Ailenei, D., Mosora, L.-C. (2011). Economics of Sustainable Development. Competitiveness and Economic Growth. *Theoretical and Applied Economics*. Vol. XVIII, 2 (555), 5-12 [in English].
3. Brundtland Commission. URL : <https://idl-bnc-idrc.dspacedirect.org/handle/10625/53401> (accessed : 19.12.2021) [in English].
4. Juglar, C. Des Crises commerciales et leurre tour periodique en France, en Angleterre, et aux Etats-Unis. (1862). Paris [in France].
5. Kitchin, J. (1923). Cycles and Trends in Economic Factors. In *Review of Economics and Statistics*. London [in English].
6. Shumpeter, J. A. (1983). The theory of economic development. New Jersey : Transaction Publishers [in English].
7. United Nations Conference on Sustainable Development, Rio+20 (2012). URL : <https://sustainabledevelopment.un.org/rio20> (accessed : 19.12.2021) [in English].
8. World Conservation Strategy. (1980). URL : <https://portals.iucn.org/library/efiles/documents/wcs-004.pdf> (accessed : 19.12.2021) [in English].